

Славољуб Обрадовић*
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за српску и компаративну књижевност

УДК 821.163.3-1.09 Тодоровски Г.
Оригинални научни рад
Примљен: 10. 6. 2011.

ОД ГОРДОБОЛА ДО ГОРДОХОДА (Сећање на песника Ганета Тодоровског)

У раду указујемо на неке битне одреднице поетике песника Ганета Тодоровског, на програмске песме у којима су присутни елементи имплицитне и експлицитне поетике, на судбинску везу између песника и македонског народа, на језичке одлике песама, а све у циљу да покажемо да за овог песника нема песме без истине и јасног суочавања са свим оним што је суштина прошлости у којој је македонски народ водио непрекидну борбу за сопствени интегритет и идентитет.

Кључне речи: песма, песник, народ, прошлост, идентитет, интегритет, судбина, истина.

Поезија је одувек била хроника живота средине у којој песник живи и ствара, али и интимна хроника песника, његово егзистенцијално стабло живота. Није непознато да песници, у суштини, не исповедају само своје душевне немире, своја потонућа у прамаглину прошлости или своја суочавања са лепим и ружним лицем реалности, већ истовремено, пишући, исказују своју способност за критичку анатомију савремених околности. За песника Ганета Тодоровског (1929 – 2010) песма није само излив интима, већ је слика стварности у којој живи и која га дотиче са свих страна. Песма не израста само у песнику. Њу плоди реалност, сурова или хумана, дивља или питома, једном речи – свеколика. Креативна имагинација песника није плод који успева испод стакленог звона чак и ако прихватимо мисао да песма дуго живи у тескоби песникове подсвести. Тодоровски никада није повлачио непремостиву границу између песникове интима и стварности. Он је своје ЈАС напајао снагом и крепосћу чији су извори у стварности, али и падовима, болима и отпорима чији је извор такође у стварности и у животу који често уме да буде окрутан. Песниково ЈАС је свесно свега онога што га уздиже и онога што га шиба. То ЈАС се противи свим оним силама које дозивају космички мрак, незнађе, ништавило и зло. Свакако, песник је човек, а човеку је дато да се суочава са природним ужасима и да упорно корача ка светлости. На путу ка светлости

* obrad@filfak.ni.ac.rs

и слободи песник ће рушити неугоду, усамљеност, равнодушност и апатију. Управо у поезији Ганета Тодоровског уочавамо покрете ка животу човека и песме, али и свеукупни доживљај лепоте чулно-земаљских облика и суштине и смисла које нуди космос свим људима који се не играју са животом, не троше га и не коцкају се с њим.

За песника Ганета Тодоровског песма је бесмислена уколико живи само за себе, нарцисоидно затворена у језичким подрумима, горда и самољубива, бесконачно егоистична, отуђена. Нема песме уколико нема савеза између ње и стварности у којој је оваплоћен живот песника. Једноставно, песма не настаје само у песнику који је део средине, већ је најчешће покренута оним што је актуелно и што је песник доживео. Задатак песника је да размиче тамне засторе и да се са својом песмом приближава човеку. Тодоровски не негира чињеницу да ће, након песме која је настала у огњишту песникових мисаоних ковитлаца, и даље остати у мистичној магли много тога што је покренуло песникову имагинацију, јер изворишта песме се никада не могу да открију до краја.

За тумачење поетике Ганета Тодоровског ваља имати слуха и нерва који није само сувопарно књишко познавање поетике речи. Поезија овог песника је поезија мисли, уједно и поезија самопреиспитивања пред дилемом да ли песма треба да буде поносна и горда лепотица, дучићевски хладна, егоистична до те мере да напросто захтева респект без дијалога или треба да је отворена до те мере да покреће човека, тј. реципијента, да га вуче у средиште унутрашњих потреба песника да се огласи. Ова и многа друга питања песник је поставио у средиште својих песама: *Песма коју треба да напишем (Ars poetica iil Mea culpa)* 1963. године и *Добронамерно ослушнут разговор двојице пролазника о поезији* (1965).

Гане Тодоровски не налази у песми фиктивну хармонију и чулни смирај, јер за њега песма мора да има шири значај и да делује као целина која ће рушити сваки облик равнодушности. Значи, песма има шири, друштвени значај који се огледа у потврђивању како индивидуално етичког, тако и колективног етичког, историјског, актуелног: „Привлечна толку за да и заблазнуваат пистелите,/ и да је преиздаваата издателите.../ па штом ја прочитаат до умора да ја препоручитуваат/ и читателите,/ луѓето да ја учат наизуст, да и негодуваат,/ да ја псуваат, да ја превадуваат,/ на улици јавно да се рецитира...“ (*Песма коју треба да напишем*).

Да би остварила корисну друштвену функцију песма мора да садржи у себи и лично, песниково, и друштвено, актуелно и ангажовано: „Што треба таа песна да садржи во себе?// Многу проценти сегашнина,/ многу промили од едно становити ЈАС,/ стотина корави зборови, ненаместени, делнични,/ горчливи, гомарни, топли, нежни, благи,/ за овој ден, за овој свет, -/ та, нели на секој поет,/ покреај дарбата да плете чудесни зборови, му треба да земе/ отворено да збори и да ги сака да ги кори/ и лагите и вистините на ова наше време!“ У овим стиховима, као и у првом делу песме, песник је експлицитно одредио свој однос према песми и њеној функцији. Иако ову песму одређујемо атрибутом

програмска, имамо на уму да песник није до краја открио језгро суштине песничког надахнућа, али је јасно исказао уверење о смислу садашњости у којој песник живи и која га инспирише. Произилази да је песма огледало песникове душе и психолошког живота песника и свих његових батргања у неразмрсивом плетиву интима и реалности која је неизбежна пратиља живота. Имплицитна је, у неким стиховима песме, песникова мисао о речима које често имају необичан и иреалан смисао, али песник, ипак, тражи оне речи које ће песму приближити читаоцима, јер она ће имати свој живот једино ако буде прихваћена од оних којима је намењена. Речи које песник тражи могу бити једносмерне и једносмислене, али оне ће добити своју пуноћу и прошириће смисао уколико су складно уклопљене у стих и у песму на један специфичан начин. Тодоровски није спутан конвенционалним обзирима, схемама и конвенцијама и то је разлог што не верује песницима који сматрају сопствене визије коначним и новим, већ верује да и обичне речи, чак и оне које слушамо у жаргону, могу бити прикладне за песму. Његово медитирање у поменутој песми није трансцендентно у смислу тражења тачке од које би кренуо у тумачење живота и стварности. Једноставно, песма треба да буде ангажована у позитивном смислу. Једино је инертна песма осуђена да тавори живот у кули од слонове кости. Допадљива песма треба да је јасна, а јасна је она песма у којој не доминира ирационално и неодређено, оно што је обичном читаоцу несхватљиво, а што је само песнику угодно и хедонистички допадљиво. Допадљива песма је и ангажована, а у смислу комуникације она је специфичан преносник песникових отелотворених идеја и осмишљених мотива.

У другом делу песме песник се директно обраћа песнику и опомиње га да је много тога са чим треба да се суочи. Најпре, песник мора да схвати смисао добра и зла, а потом – доброта за њега не сме да буде магловит појам, јер песник није панађурски клоун „што гута речи уместо огња –“. Потребно је да песник уочи у средини у којој живи све оно што је контраст позитивном, људском и креативном. Песник не позива своју сабраћу на барикаде, не тражи од њих да крикну, али очекује да све из свог окружења именују правим речима, без увијања истине у велове алегорије и метафора. Песник је свест и савест народа, да парафразирамо Светозара Марковића, и његова је дужност да се на свој, песнички начин, бори за неутуђени живот, те се очекује да његова песма буде живот и да траје:

Ако си тргнао да стануваш поет,
раскажи им на луѓето
колкумина денеска со политика место со мотика
си градат имоти и среќа –

Ако си тргнао да стануваш поет,
раскажи им на луѓето
колкумина денеска со шепот место со пот
успеваат во животот –

Нема песме без бола, али бол пролази а песма остаје, што потврђује да је песнику песма судбина и својеврсни крст који мора да носи у мислима и на плећима, са којим мора да помири и да, онако како је то учинио Христ, свесно крене ка месту распећа, ка Голготи која је фатум и да на том месту коначно схвати да нема васкрсавања и новог живота ако се пре тога не сагори у сопственој ватри:

Ако си тргнул да стануваш поет,
бездруго станувај се дури тоа законски е позволено,
ти, прв жиранту на долгорочните кредити
на убавината –

Ако си тргнао да стануваш поет,
крстот под мишка,
и молкома,
(со право на избор за брзо или бавно приближување)
и молкома
кон своето распјатие!

У *Песми коју треба да напишем* Тодоровски експлицитно истиче да је песма својеврсна коб песника, али и то да он мора да се суочи с том коби и не треба да је се плаши. Песник је на позирници живота и његова је дужност да укаже и на добро и на зло, посебно на оно зло које је до те мере деструктивно да може да уништи и песника као јединку и народ из кога је поникао. Јасно је да постоји свест песника о моћнима и силнима којима најчешће не одговара истина, али нема песме без истине и песник мора да је брани свим средствима и, на крају, и својим животом. За разлику од неких других песника, на пример црногорског песника Јанка Вујисића, који има своју *Ненаписану* песму у којој истиче да не може да се напише свака песма, јер, по њему, језиком не може да се саопшти **све**, Тодоровски је убеђен да права песма, она која је сазрела у песнику, може да искаже све. Песма је плод мукотрпног посла који измучи песника, али та мука се исплати када песник оствари песму која ће имати дуговечну и специфичну животну функцију. Овом песмом Тодоровски се оштро дистанцирао од утилитарне соцреалистичке поетике која је естетску суштину песме жртвовала зарад остваривања актуелних идеолошких аксиома.

У *песми Добронамерно одлушнут разговор двојице пролазника о поезији* (1965) Гане Тодоровски се дистанцирао од оних који су сматрали да је лепота поезије у херметичности. За Тодоровског је херметична поезија без живота и отуда блага иронија и јасна критика оних песника који иза мноштва велова настоје да потисну смисао у нејасне магловите просторе и да тако остваре искључиво ефекат посебности и узвишености, уједно и бескрвне, тј. анемичне величине и нејасни аристократизам духа. Таквим начином певања песници се отуђују од читалаца и уживају у својим мисаоним реминисценцијама. Они се у свом егоизму напросто гаде профаних тема, траже нешто посебно и узвишено

уместо да се осврну око себе и суоче се са животом и његовом једноставношћу и лепотом. Од песника се очекује да воде најискренији дијалог са песмом и да у том дијалогу покушају да пронађу излаз из тамног вилајета. Често се деси да се песма отргне од песника, али то није разлог да је он одбаци, већ насупрот, то је само доказ да је песму створио несвесно не знајући каквом ће снагом деловати на њега и на читаоце. Према томе, јасно је да песма има, поред естетске и друштвену функцију. Нејасна песничка творевина осуђена је да вегетира и постепено бледи, јер њу не милују сунчеви зраци, нити је квасе капи росе које би могле да је поврате у живот. Корен такве песме је испод танке покорице земље и нема снаге да црпи животне сокове из дубљих слојева хумуса. Песма која не успе да пронађе свој пут до читалаца осуђена је на вечну самоћу и чамотињу. Уосталом, Гане Тодоровски је песник антиконформистичког духа и он никада није прихватио доктрину социјалистичког реализма ни естетику ексклузивног модернизма, што је и потврда да овај песник није одступио од свог начела да песма мора да буде ангажована.

Тодоровски је не само у песмама које су програмске, већ и целокупном својом поезијом, потврдио да је део малог али поносног народа, да није ничији барјак, већ да је својим животом и делом искључиво свој и народни. У песми *Пост скриптум* песник је јасно исказао дужности песника: „Не е ничие тој знаме/ в раце секој да го валка./ Молчалив и често сам е./ Како ветрогон се талка“. Јасно уочавамо песничково познавање свих облика суровости света које у њему изазивају бол, а мало је људи који ће смоћи снаге да погледају истини у очи, оној истини која је обележила двадесето столеће оптерећено злом, век у којима многи нису били свесни да им судбина исписује црне странице живота у нечовечним данима. Реч је о веку који је био оптерећен свакојаким празнословцима и сваштоједима. Песник се боји да узвикне и поручи људима да није све тако црно, јер нико га неће чути. Ипак, он се обраћа празнословцима и сваштоједима стиховима који су израз његовог убеђења да долази време чисте и нове речи која ће градити пут према човеку и његовој срећи: „Пустозборци, сваштојади, / чиста реч пак ќе се кова,/ песната пак пат ќе гради/ кон среќата човекова“. И овом песмом Гане Тодоровски потврђује да је градио властити пут и да није припадао ни *реалистима* који су били окупљени око листа *Современост*, чији је дугогодишњи уредник био Димитар Митрев, али ни *модернистима* окупљеним око листа *Разгледи*, на чијем се челу налазио Димитар Солев као предводник једног младог и у великој мери енергичног удружења. Још педесетих година двадесетог века Гане Тодоровски је успео да избегне списатељске „фронтове“, генерацијске „ознаке“ и свакодневне баналне кулоарске расправе. Он је тражио свој пут без ичијег „туторства“, те је, да покаже да не припада ниједном табору, покренуо своје гласило *Црно на бело*, 1971. године. Други број ове ревије за уметност није изашао из штампе јер је у то време у Македонији почела хајка против либерализма.

Елементи песничковог ЈАС, његовог става према животу и поезији, присутни су и у песми *Јавна исповед* 1987 или: *Во едно зборосокривалиште старовремски*

наречено песна. Песма има своју будућност, а песник верује да ће доћи време када ће је схватити они који је нису схватили или нису желели да је схвате: „Претпочитувам дека идинината/ ќе се граба по моиве/ нововработени дактили/ и распеаните анапести –“. Грабиће се сви они самољубиви и саможиви јер нису схватили да је песник живео живот поносно и да је волео у њему све оно што је добро, племенито, искрено и истинито. Песник се за живота суочавао са свим што је носило време и невреме и ништа није могло да га погази и да у њему угаси веру у себе и у македонски народ, у богату и вредну баштину која је матрица македонског националног бића и идентитета. Сурвавале су се на њега силе чије је порекло знао, али и оне мистичне, злокобне, просторно блиске песнику али недодирљиве и душа му је дрхтала као харфа на ветру. Није веровао у оно што долази, јер се то ново није уклапало у његов систем вредности, а он је желео да буде, и остао је, свој, чак и по цену да живот жртвује смрти: „Па така доста проживеав/ затоа што преживеав/ со току многу страв/ преживе да несум мртовец –“. Успевши да избегне господарицу чије је име Смрт, песник уноси у свој **устав**, истине приватни али једино валидан, клаузулу: „Во мојот приватен устав/ внесов куражна клаузула:/ живеј додека си жив/ со сите неотпорности на племето// што те искотило/ и што ти втиснуло тенка крв/ бидејќи смртта е само/ најобичен чин на предавство –“. Уочаваме у последња четири стиха особено поимање смрти у којем је одсутан страх, а експлицитна је тврдња да је смрт један облик издаје. Човек се у свеопштој гунгули најчешће изгуби и уплаши кад схвати да је прекинут Аријаднин конач и да је остао сам у лавиринту. Меѓутим, и кад је у неверици, човек ваља да је сталожен, те му је песникова препорука да се склупча добродошла. Тек склупчан, човек може да се прибере и да почне да мисли сталожено попут источњачких мудраца. У тим тренуцима нужно је да се схвати да је поремећен поредак у природи, а природа има своје законе и не подноси ничије принуде: „И откако успееш во уката/ да даваш повеќе одошто имаш/ и примаш помалку одошто ти прилега/ смирено стуткај се во неверицата –// бидејќи веќе си го нарушил редот/ и законот на природата/ а таа (нели добро знаеш) не поднесува/ никакви и ничии насилства –“. У другом делу песме песник истиче значај речи, шире – значај језика који је темел сваког народа. Речи су суштина која чува културну баштину и потврђује национални интегритет народа, а песник тражи нове солитере речи које ће стишати све ужасе и потиснути све демонске силе: „Сонуваме преобразба на зборовите/ посакуваме собири на здружениот збор/ свечани приредби на одабраниот збор/ подигање на нови и високи збороградби –“. Песници постоје једино у речима, у језику, а разликују се људи управо по речима: „Со зборови мие поетите постоиме/ зборот нам ние во стопалките/ во погледот и занесот/ во сите иљада сетила –// Низ зборови ние се разликуваме/ делејќи се на:/ зборлести и заборени/ недозборени и озборени –“.

Велика је радост у песнику кад успе да пронађе тражену реч. Та реч не мора да је звучна и не мора да је дијамантски избрушена, али то је она коју је песник грозничаво тражио. Понекад се таква реч налази близу, сасвим је обична, реч

која ће тек у песми почети да зрачи смисао који је био у песниковој мисли. У недоумици смо пред питањем да ли постоје поетичне и непоетичне речи? Може ли свака реч, чак и она за коју песник мисли да је непоетична постати поетична уколико је уклопљена у стих? Чини се да, ипак, нема у тој мери непоетичних речи, отрцаних, избледелих и приземних а да не могу да уђу у песму. Склони смо да верујемо да је више реч о песнику, јер прави песник успева да уочи и оне најтананије вибрације смисла речи и уме да изабере ону за коју мисли да је права. Стара је истина да речи немају кости али да ломе кости, а то је управо оно питање које је мучило и песника Тодоровског. Знао је песник да су речи снажније од оружја и да права, искрена реч може више да заболи од ножа којим некога посечемо, а ако то песник учини онима који су моћни, нужно је да ће на својој кожи осетити повратни удрац. Ипак, песник је одлучан да не прећути оно што је апсурдно и извитоперено, оно што га притиска и боли. Довољно је имати снаге и бити горд према свему ономе што може да уништи песника, јер једино упорни могу да се крећу ходницима лавиринта без бојазни да ће залутати. У *Гордој песми* и у *Обичној песми* Гане Тодоровски јасно износи сопствено сазнање и искуство да је живот један облик трпљења и борбе која је мучна, али без које не може да се потврде ни песма ни песник. Живот је путања између голобола и гордобола (*Горда песма*).

„И гол и горд/ И уште погол и уште погорд/ И дури најгол и дури најгорд/
Од голорек до гордорек// И гол и горд/ И уште и уште нај/ Од гологлав до
гордоглав// И гол и горд/ И гол до по и горд до нај/ Од голоод до гордоод// И
гол и горд/ Од голоок до гордоок// И гол и горд/ И горд и гол/ Од голобол до
гордобол“.

Песнику је била довољна обична песма да заједно са њом живи свој живот и живот песме, да буде истински жив и да у животу, пуном падова и узлета, и гнева и лутања, сачува свој радознали дух, али остаје непознаница докле ће тако бити и докле ће трајати неизвесност која прати сваког уметника (*Обична песна*): „И бев и сум/ Со грска грев со грутка ум/ И ќе се преобидам/ Да видам колку ли уште ќе бидам/ Бидејќи бев/ Колку на ум/ Толку на друм/ Бидејќи копнеев да видам/ Кон каде идам/ Со товар гнев/ Со порој шум -// И најодзади/ Низ горчлив смев/ Низ едвај здив/ Преповторив: / Сум бил и уште сум/ И уште верувам ќе бидам/ Не потајум/ Не молчешкум/ Туку/ Низ оној голем грев/ Сеприфатлив/ Бидејќи живеав/ Живот вистински жив“.

Гане Тодоровски је пронашао свој угао из кога се обраћа Домовини и македонском народу који је дуго ћутао у прошлости и стајао на многим распутиштима. Требало је много времена да се избришу трагови вишевековног ропства и неслоге, а само они који, попут песника, имају довољно љубави, могу да део себе подаре Домовини као својеврсно завештање. Ипак, у песнику је и забринутост која је последица свести да је македонски народ одувек био

на ветрометини Балкана и да будуће време може изнова да донесе неслогу која би била погубна. Домовини нису потребне фразе које изговарају саможиви, већ љубав која ће је окитити и учинити величанственом (*Македонски монолози*):

Оста нам у крви недореченост једна,
ропска, македонска, а зашто не: натурена!
Требаће тоне брига многих поколења
да се избришу те мрље
властитог срама,
од самопрећуткивања.

.....
Ко смо били? Ко смо? Откуда дођосмо?
Кога свргосмо, кога попесмо на престо?
И да л нам је нужан неки деда Фројд
да схватимо наше нејасне гестове?

Гане Тодоровски је поезију схватио као облик живота, али он није поетизовао живот, већ га је живео певајући и мислећи. Његов поетски темперамент није га одвлачио у ониричке просторе, већ га је водио путем тражења експресивних речи којима ће исказати пуноћу душевности и духовности. Један је од македонских песника који је подигао ниво језичке инвенције и изражајности о чему сведоче изванредне лексичке синтагме као и нови, свежи и до њега неоткривени морфолошки и граматички артикулисани стихови. Његово лирско ЈА није омеђено само интимом већ је део универзума, уједно и органски део историје македонског народа и његове егзистенције. Тодоровски је тражио реч и песму која мора да буде самосвојна, да речи у њој имају максимум значења и да су испуњене смислом. Песник је избегавао гроздове метафора, а своју интиму је уклапао у колективну свест свога народа. Писао је једноставно, спонтано, истрајно и непрекидно окренут животу који, као и време, поставља многа питања. Овај песник никада није прекинуо везу са колективном судбином свога народа, али никада није био екстремно ангажован, посебно не у националистичком смислу. Био је свестан да је судбина македонског народа везана за судбину народа из окружења, јер историјска је датост да су у прошлости многа историјска дешавања подједнако погађала македонски, српски, бугарски и грчки народ. Тодоровски се окреће свом народу и његовом језику који је непроцењиво благо. Из сваке песме овог песника проговара човек који је окренут људском лицу и људској судбини, животу и свим његовим менама. Отуда се његове песме доживљавају као својеврсно лирско ткање смисла егзистенције народа из кога је поникао и као непоновљиво сведочанство о чину радости стварања, чак и оне песме у којима има тамних тонова и благог песимизма, понекад и ироније и сарказма (*Свакидашње буђење града, Апотеоза радном дану, Песма о роботу, Једног јануарског дана 1969...*). Тодоровски је имплицитно настојао да одговори на нека питања која нису само његова, већ и народна: ко су, зашто су, откад постоје, шта им је суђено? Судбина песника

Ганета Тодоровског је везана за судбину малог народа из кога је израстао и који му је омогућио да у поезији оствари лични и национални универзум. У том смислу треба схватити суштину стиха који је Миодраг Друговац узео за мото своје књиге *Поетиката на Гане Тодоровски* (Наша књига, Скопје 1988): „Зборот го болувам, болот го зборувам“.

Slavoljub Obradović

FROM PROUD-PAIN TO PROUD-WALK
(In memory of the poet Gane Todorovski)

Abstract

For the poet Gane Todorovski, a poem represents the way and the need to establish communication with the world, with the people he originated from and with his destiny, therefore, alongside the intellectualism in the poem-making process, there is enough openness and emotions in his poetry, that make his poetry close to the readers. The poet understood poetry as a form of life, he did not *poetize* life, but he lived it writing poems. His poetic temperament did not take him to oniric spaces, but lead him along the path of searching for expressive words which he used to express the depths of his soul and spirituality. He is one of the Macedonian poets who reached new levels of poetic linguistic culture and invention, and at the same time expressiveness, which can be seen in extraordinary lexical syntagms as well as in new, fresh, and prior to him non-existent morphologically and grammatically articulated verses.